

Revisiting the Design Argument: An Abductive Defense against Hume's Challenge

Ghazaleh Hojjati *

Assistant Professor, Department of Islamic
Philosophy and Mysticism, International
University of Islamic Denominations, Qom, Iran

Accepted: 10/02/2026

Extended Abstract

1. Introduction

The inference to a divine designer from the presence of order, complexity, and purposiveness in nature has historically constituted one of the most intuitively compelling arguments for the existence of God. Known as the Argument from Design or the teleological argument, its persuasive force lies in the apparent improbability that highly intricate natural structures, such as biological systems, planetary motions, or fundamental physical constants, could arise through unguided processes. Yet the philosophical credibility of this argument was significantly challenged by David Hume's well-known criticisms in the 18th century. In response, a reformulation of the design argument has emerged in contemporary philosophy of religion, drawing on the methodology of abductive inference or inference to the best explanation (IBE). This paper presents and defends this abductive formulation of the design argument, showing how it effectively addresses Hume's classical objections and offers a philosophically resilient case for theistic belief.

Received: 06/08/2025

eISSN: 2476-6038

2. Literature Review

In *Dialogues Concerning Natural Religion*, Hume questioned the

ISSN: 1735-3238

* Corresponding Author: ghazaleh.hojjati@mazaheb.ac.ir

How to Cite: Hojjati, Gh. (2026). Revisiting the Design Argument: An Abductive Defense against Hume's Challenge, *Hekmat va Falsafeh*, 21(84), 63-90. doi: 10.22054/wph.2026.87351.2322

analogical foundation of the design argument, doubted its empirical adequacy, raised the specter of alternative naturalistic explanations, exposed the problem of designer regress, and invoked the existence of evil and suffering as disconfirming evidence for a benevolent and omnipotent designer. The traditional design argument relied heavily on a substantive analogy between natural systems (e.g., the universe) and human artifacts (e.g., a watch). Hume rightly criticized the strength of this analogy given the profound dissimilarities between the cosmos and human-made objects. Moreover, he argued that chance, physical necessity, or an infinite series of designers could equally account for the appearance of order. These objections have long been considered deeply damaging to the classical teleological argument. However, recent work in philosophy of religion has revived the design argument by shifting from analogical reasoning to abductive reasoning, thereby avoiding Hume's central critiques and presenting the design hypothesis as the best explanation for fine-tuning and biological complexity.

Methodology

This study employs the method of abductive inference, or inference to the best explanation (IBE), which is widely used in both philosophy and science. Rather than resting on a problematic analogy between the universe and human artifacts, the abductive approach evaluates competing explanatory hypotheses for the existence of fine-tuned structure and order in the universe. The core claim is that, among possible explanations, namely, random chance, physical necessity, or intelligent design, the design hypothesis possesses the strongest explanatory virtues: it accounts for the data more coherently, more simply, and with greater predictive depth than its counterparts. This abductive strategy does not aim to demonstrate the existence of God with deductive certainty but to show that theism is the best available explanation for phenomena such as cosmological fine-tuning and biological complexity. The paper systematically applies IBE criteria, explanatory scope, simplicity, coherence, and predictive power, to

compare the three rival hypotheses. Additionally, it addresses Hume's specific objections (analogy failure, regress problem, problem of evil, and inductive skepticism) within the abductive framework, demonstrating how each objection loses its force when the argument is reformulated as an inference to the best explanation.

Discussion and Conclusion

The reconfiguration of the design argument along abductive lines transforms it from a fragile analogy into a rigorous explanatory model. The abductive formulation dispenses with any analogy between the universe and human artifacts, instead treating lawlike regularities, precise initial conditions, and biological intricacies as data points in need of explanation. Against Hume's viable alternatives: pure chance fails to account for the extraordinarily low probability of life-permitting parameters; physical necessity offers order but it offers no explanatory insight into why the fundamental laws of nature are precisely as they are. The design hypothesis not only accommodates fine-tuning but renders it intelligible; the universe appears as it does because it was intentionally ordered by a rational agent. The concern about infinite regress is addressed by appealing to the epistemological norms of best explanation: just as the laws of physics are treated as fundamental in scientific explanation without further causal grounding, the postulation of a simple, necessary, or non-contingent designer need not itself be explained to serve as the best explanation for cosmic order. Finally, Hume's inductive skepticism is met by shifting from frequency-based induction to comparative explanatory success, aligning the design argument with contemporary philosophy of science where IBE justifies theoretical postulates. Thus, even if certainty is unattainable, rational belief in design is warranted if it emerges as the best explanation available. This modern defense of theism does not claim logical compulsion but epistemic superiority, showing that given the current state of knowledge, belief in a designer is more intellectually satisfying and explanatorily powerful than disbelief. It highlights the importance of reformulating traditional

arguments in light of advances in logic, methodology, and science, thereby offering a promising trajectory for religious epistemology.

Keywords: Teleological Argument, Inference To The Best Explanation, Abductive Reasoning, Hume's Criticisms, Intelligent Design.

بازنگری در برهان نظم: دفاعی ربایشی از برهان نظم در مقابل چالش هیوم

غزاله حجتی * | استادیار گروه فلسفه و عرفان اسلامی، دانشگاه بین‌المللی مذاهب اسلامی، قم، ایران

چکیده

برهان نظم یکی از مهم‌ترین استدلال‌های اثبات وجود خدا محسوب می‌شود که چون بر پایه مشاهده نظم، پیچیدگی و هدفمندی در طبیعت است و دلایلی استقرایی برای وجود طراحی هوشمند ارائه می‌کند قوت اقناعی بالایی دارد. دیوید هیوم در کتاب گفت‌وگوهایی در باب دین طبیعی انتقادهایی جامع بر کلیه استدلال‌های استقرایی و از آن جمله برهان نظم وارد کرد که اعتبار این برهان را برای دهه‌ها زیر سؤال برد. هیوم با اشاره به ضعف‌های قیاسی برهان نظم، احتمال وجود تبیین‌های جایگزینی نظیر تصادف یا قوانین طبیعی واجد ضرورت را مطرح کرد. در دهه‌های اخیر برخی فیلسوفان صورتبندی جدیدی از برهان نظم را با رویکرد ربایشی ارائه کردند که بر اساس روش استنتاجی بهترین تبیین پدید آمده است. در این رویکرد با بهره‌گیری از معیارهایی نظیر توان تبیینی، سازگاری، سادگی و قدرت پیش‌بینی، چارچوبی دقیق‌تر، علمی‌تر و فلسفی‌تر برای برهان نظم به دست داده می‌شود. صورتبندی ربایشی برهان نظم، بر خلاف قیاس‌های سنتی، بر اساس مقایسه فرضیه‌های مختلف برای داده‌های مشاهده‌شده، تبیینی ارائه می‌کند که در آن بهترین فرضیه موجود انتخاب شده است. بر اساس رویکرد ربایشی، فرضیه طراحی هوشمند به‌عنوان بهترین تبیین برای وجود نظم و تنظیم دقیق جهان معرفی می‌شود. در این مقاله نشان می‌دهیم که اولاً، انتقادهای هیوم، از جمله اشکال قیاسی، فرضیه‌های جایگزین و مسئله تسلسل طراح، به صورتبندی ربایشی از برهان نظم وارد نیستند و ثانیاً، روش استنتاج بهترین تبیین می‌تواند به‌مثابه روش یک معرفت‌شناختی معتبر حتی در رد شکاکیت هیومی ایفای نقش کند.

کلیدواژه‌ها: برهان نظم، استنتاج بهترین تبیین، استدلال ربایشی، نقدهای هیوم، طراحی هوشمند.

۱. مقدمه

برهان نظم یکی از قدیمی‌ترین و شناخته‌شده‌ترین استدلال‌ها در فلسفه دین و الهیات است که تلاش می‌کند از مشاهده نظم، پیچیدگی و هدفمندی در طبیعت وجود خدا یا طراح هوشمند جهان را نتیجه بگیرد. یکی از برجسته‌ترین منتقدان این برهان دیوید هیوم است. او ابتدا با اتخاذ رویکردی شکاکانه اعتبار این برهان را زیر سؤال برد و سپس، با طرح تبیین‌هایی جایگزین سعی کرد نابسندگی این برهان را نشان دهد. با این حال، در دهه‌های اخیر صورت‌بندی جدیدتر و دقیق‌تری از برهان نظم ارائه شده است که به نظر می‌رسد انتقادهای هیوم نمی‌توانند به آن وارد باشند. در این صورت‌بندی به جای رویکردهای استنتاجی قبل از روش استنتاج بهترین تبیین یا استدلال ربایشی^۱ استفاده می‌کنند و این روشی است که در آن فرضیه‌ای که بهترین و کامل‌ترین تبیین را برای داده‌های مشاهده‌شده ارائه می‌کند در مقام بهترین تبیین معتبر ممکن از پدیده پذیرفته می‌شود. این تحول روشی نه تنها توانسته است صورت‌بندی برهان نظم را ارتقا دهد بلکه امکان مواجهه منطقی‌تر با انتقادات سنتی را نیز فراهم کرده است. در این مقاله قصد داریم بررسی کنیم که آیا نقدهای دیوید هیوم بر برهان نظم که عمدتاً بر صورت‌بندی استقرایی و شکلی از قیاس‌های تمثیلی استوار است، بر صورت‌بندی ربایشی از این برهان نیز واردند یا خیر. به این منظور ابتدا چارچوب استنتاج بهترین تبیین را دقیقاً معرفی می‌کنیم و نشان می‌دهیم چگونه این روش در برهان نظم به کار گرفته شده است. سپس به بیان و تحلیل انتقادهای

1 abductive argument

استدلال ربایشی استدلالی است که در آن از داده‌ها و مشاهدات به سوی فرضیه‌ای می‌رویم که بهترین توضیح را برای آن داده‌ها فراهم می‌کند. واژه abduction را نخستین بار چارلز سندرز پیرس (Peirce) در اواخر قرن نوزدهم برای نوعی استدلال به کار برد که در مقابل قیاس (deduction) و استقرا (induction) قرار می‌گرفت. این اصطلاح را به‌ویژه در متون فلسفه علم به زبان فارسی به استدلال ربایشی ترجمه کرده‌اند چون اولاً، همان‌طور که «ربودن» یعنی چیزی را به‌سوی خود کشیدن، در اینجا هم ذهن ربوده می‌شود و به سمت یک فرضیه ممکن کشیده می‌شود؛ ثانیاً، این نوع استدلال نه صوری و ضروری است (مثل قیاس) و نه مبتنی بر تعمیم از موارد جزئی (مثل استقرا)، بلکه حرکتی «ناگهانی و کششی» است به سمت یک تبیین؛ ثالثاً، با ادبیات فلسفه علم در دیگر زبان‌ها هماهنگ است (مثلاً، در عربی هم «الاستدلال الاختطافی» یا «الاستدلال بالخطف» به کار رفته است که همان معنای ربودن را دارد).

بازنگری در برهان نظم: دفاعی ربایشی از برهان نظم در مقابل چالش هیوم؛ حجتی | ۶۹

هیوم می‌پردازیم و در نهایت نشان می‌دهیم که صورت‌بندی ربایشی برهان نظم چگونه قادر است این نقدها را بی‌اثر کند و دفاعی مستحکم از برهان نظم ارائه دهد.

روایت‌های متفاوت برهان نظم: غایت‌شناختی^۱، تنظیم دقیق^۲ و اتقان صنع^۳

برهان نظم سابقه‌ای دیرینه دارد و می‌توان آن را تا فیلسوفان یونان باستان مانند ارسطو که تبیین طبیعت را براساس اصل غایت‌مندی مطرح می‌کردند، ردیابی کرد. در قرون وسطی، توماس آکویناس بر پایه تلقی ارسطویی خود می‌کوشد تا از منظری غایت‌انگارانه جهان را فهم کند. او برهان نظم را یکی از طرق پنج‌گانه اثبات وجود خدا به حساب آورد و تأکید کرد که اشیاء طبیعی هدفمند هستند، حتی اگر خودشان آن را درک نکنند و این هدفمندی نمی‌تواند تصادفی رخ داده باشد، بلکه باید ناشی از عقلی هدایت‌گر باشد. در دوران مدرن نیز ویلیام پیل با تشبیه جهان به ساعت، تقریر دیگری از این برهان ارائه کرد و در این تقریر که به برهان ساعت‌ساز مشهور است، کوشید تا نشان دهد جهان طبیعت بسیار پیچیده و منظم است و نظم موجود در جهان دلیل محکمی بر وجود طراحی هوشمند است. برهان نظم معمولاً به صورت استدلالی طرح می‌شود که از وجود نظم و هدفمندی مشاهده‌شده در جهان قیاسی را شکل می‌دهد و آن را در مقام دلیلی بر وجود طراحی هوشمند اقامه می‌کند. صورت‌بندی کلی این برهان به این صورت است:

۱. جهان یا بخش‌های مهم آن دارای نظم و هدف‌مندی هستند.
۲. وجود نظم موجود در جهان نمی‌تواند تصادفی باشد، بلکه نشان از وجود یک طراح هوشمند دارد.

۳. بنابراین، وجود چنین طراح یا خالق محتمل است.

اما این صورت‌بندی کلاسیک از برهان نظم با صورت‌بندی برهان‌های غایت‌شناختی، تنظیم دقیق و اتقان صنع تفاوت‌هایی دارد. برهان نظم را می‌توان زیرمجموعه‌ای از براهین

1. teleological Argument

2. fine Tuning

3. the exquisite design argument

غایت شناختی به حساب آورد. منظور از براهین غایت شناختی براهینی‌اند که باهدف اثبات وجود هدف و غایت برای جهان مطرح می‌شوند. این براهین می‌توانند بسیار عام و گسترده باشند و تمام استدلال‌هایی که هدفمندی جهان را حتی به صورت کلی یا انتزاعی نیز در برمی‌گیرند نشان دهند. برهان نظم یکی از انواع این براهین است که به طور خاص تمرکز مشخصی بر اثبات وجود نظم و ساختارهای هدفمند در جهان دارد. از این رو، نظم ظاهری و آشکار موجود در برخی ساختارهای زیستی یا مدارهای منظومه شمسی شواهدی هستند که طرفداران برهان نظم از آن‌ها برای اثبات مدعای خود استفاده می‌کنند (دیویس، ۱۳۸۶: ۱۴۹).

نوع دیگری از براهین غایت شناختی برهان تنظیم دقیق است. این برهان که در دهه‌های اخیر و به دنبال اکتشافات علمی جدید و پیشرفت‌های چشمگیر در کیهان‌شناسی شکل گرفته است، یکی از نوآوری‌های مهم در براهین غایت شناختی به حساب می‌آید. محتوای اصلی این برهان قوانین فیزیکی و ثوابت بنیادین جهان هستند که به طور فوق‌العاده دقیقی تنظیم شده‌اند، به گونه‌ای که کوچک‌ترین تغییرات در آن‌ها باعث نابودی امکان حیات می‌شود. عنوان تنظیم دقیق هم به همین تنظیمات دقیق و حساب‌شده‌ای اشاره دارد که حتی اگر ذره‌ای تغییر کنند امکان حیات از بین خواهد رفت. آنچه قابل ذکر است این است که در برهان نظم کلاسیک تمرکز بر نظم و هدفمندی در اشیاء و سیستم‌های زیستی است، اما در برهان تنظیم دقیق تمرکز بر خود قوانین بنیادی و شرایط اولیه حیات در جهان است (سویین‌برن، ۱۳۸۱: ۵۱-۷۵).

نوع دیگری از براهین غایت شناختی را ریچارد سویین‌برن مطرح کرده و موسوم به برهان اتقان صنع است، برهانی که شکل دقیق‌تر و علمی‌تری از همان برهان کلاسیک نظم است. در این نسخه از برهان نظم بر این نکته محوری تأکید می‌شود که جهان نه تنها طراحی شده است، بلکه به گونه‌ای طراحی شده که فراتر از بسندگی و کامل بودن و اتقان داشتن، دارای ظرافت، زیبایی و هماهنگی چشمگیر و تحسین‌برانگیزی نیز هست. در اینجا هم درست مثل برهان کلاسیک نظم، به پیچیدگی، هماهنگی و ظرافت خارق‌العاده موجود

بازنگری در برهان نظم: دفاعی ربایشی از برهان نظم در مقابل چالش هیوم؛ حجتی | ۷۱

در اجزاء طبیعت توجه می‌شود و از آن این نتیجه گرفته می‌شود که این نظم نمی‌تواند محصول فرایندهایی تصادفی یا طبیعی باشد. مدافعان این برهان تلاش می‌کنند نشان دهند که نظریه‌هایی مانند تکامل نمی‌توانند به تنهایی توضیح‌دهنده چنین ظرافت‌هایی باشند (حجتی، ۱۳۹۶: ۲۵-۲۸).

بنابراین، در برهان کلاسیک نظم، نظم ظاهری موجود در ساختارهایی مانند چشم یا سیستم‌های بیولوژیکی مورد ملاحظه قرار می‌گیرند که نظم‌ی آشکار هستند. در برهان تنظیم دقیق نظم‌ی که مورد توجه است نظم‌ی غیرظاهری و غیر آشکار نظیر نظم موجود در قوانین فیزیکی بنیادین است و در برهان اتقان صنع به هماهنگی، اتقان و ظرافت طراحی جزئیات بسیار دقیق توجه می‌شود و این‌ها دلیلی بر وجود طراح و ناظمی هوشمند گرفته می‌شود. از این رو، برهان غایت‌شناسی و برهان کلاسیک نظم بیشتر بر مشاهدات مستقیم متکی‌اند، درحالی‌که برهان تنظیم دقیق با استفاده از داده‌های علمی و احتمال رخداد تنظیم تصادفی، از استدلال‌های احتمالاتی بهره می‌برد. برهان اتقان صنع نیز با تأکید بر پیچیدگی‌های ظریف زیستی، نوعی استدلال استنتاجی پیچیده‌تر را مطرح می‌کند.

سویر: صورت‌بندی و ارزیابی برهان نظم

الیوت سویر در کتاب *برهان نظم* می‌کوشد برهان نظم را در قالب شش الگوی منطقی متمایز بازسازی و ارزیابی کند. این تنوع در صورت‌بندی‌ها نشان‌دهنده تلاش فیلسوفان دین برای سازگار ساختن برهان نظم با تحولات روش‌شناختی در منطق، علم و نظریه احتمال است که شامل صورت‌بندی تقریباً قیاسی^۱، نمونه‌برداری استقرایی^۲، شکل تمثیلی، شکل بیزی، شکل بر اساس درست‌نمایی^۳ و شکل استدلال معکوس یا ربایشی می‌شود. در صورت‌بندی تقریباً قیاسی برهان نظم هدف این است که از مشاهدات مربوط به نظم یا پیچیدگی در طبیعت استنتاجی قیاسی درباره وجود طراح ارائه شود. ساختار این استدلال

1. nearly deductive argument

2. inductive sampling

3. likelihoodist argument

به طور معمول چنین است: اول، شیء «الف» دارای ویژگی «ب» است؛ دوم، همه اشیائی که ویژگی «ب» دارند به دست یک طراح هوشمند ایجاد شده‌اند؛ بنابراین، شیء «الف» نیز توسط طراحی هوشمند خلق شده است. سوبر تأکید می‌کند که گرچه این استدلال از نظر صوری معتبر است، موفقیت آن به شدت به قوت و اثبات‌پذیری مقدمات تجربی بستگی دارد؛ به عبارت دیگر، بدون شواهد تجربی مستحکم، این استدلال بیشتر شکل ادعای قیاسی نظری به خود می‌گیرد تا یک استدلال قابل اتکا. او هشدار می‌دهد که برای پرهیز از مصادره به مطلوب، برهان نظم باید بر ویژگی‌هایی تمرکز کند که بدون پیش‌فرض گرفتن طراحی قابل مشاهده باشند، نکته‌ای که بر اهمیت تحلیل دقیق ویژگی‌های طبیعی و مستقل از فرض طراحی تأکید می‌کند. این بازخوانی نشان می‌دهد که برهان تقریباً قیاسی تنها در صورتی توانایی اقناع منطقی دارد که مقدمات آن مستقیماً با داده‌های مشاهده‌ای پشتیبانی شوند و از پیش‌فرض‌های متکی بر هدفمندی یا طراحی صرف پرهیز شود.

در نمونه‌برداری استقرایی، برهان تلاش می‌کند با تعمیم از موارد خاص طراحی‌شده، مانند ساعت یا کشتی، به سوی پدیده‌های طبیعی، مانند چشم یا بال پروانه، وجود طراح را نتیجه‌گیری کند. سوبر به روشنی ضعف تجربی این تعمیم را نشان می‌دهد و معتقد است که این نقطه ضعف مانع موفقیت این نوع برهان است: «زمانی که شما تاریخچه علی ساعت‌ها، رایانه‌ها و نقاشی‌ها را از نظر می‌گذرانید شاهد فراورده‌هایی هستید که دارای ویژگی‌های تطبیقی و محصول یک قصد هستند؛ اما وقتی همین کار را در مورد وامبت‌ها و گل‌های اطلسی انجام می‌دهید شاهد چنین چیزی نیستید» (Sober, 2019, p. 29). این نقد نشان می‌دهد که تعمیم استقرایی در حوزه زیستی، به دلیل فقدان الگوی طراحی آشکار در موجودات زنده، نمی‌تواند بر شواهد مشاهده‌شده متکی باشد و بنابراین، به اعتبار آن آسیب وارد می‌کند. این محدودیت فرصت تحلیل عمیق‌تر را فراهم می‌کند: می‌توان بررسی کرد که چرا تعمیم از مصنوعات انسانی به نظام‌های زیستی ناکافی است و چه تفاوت‌های بنیادینی میان فرایندهای طبیعی و ساخته‌های انسانی مانع انتقال مستقیم الگوهای طراحی می‌شود.

بازنگری در برهان نظم: دفاعی ربایشی از برهان نظم در مقابل چالش هیوم؛ حجتی | ۷۳

در صورت‌بندی تمثیلی برهان نظم با اتکا به شباهت میان یک مصنوع انسانی و یک پدیده طبیعی به استنتاجی درباره وجود طراح می‌رسد. برای نمونه، چون ساعت و چشم هر دو دارای ساختار پیچیده و هدفمندی هستند و ساعت توسط طراح ساخته شده است، نتیجه می‌گیریم که چشم نیز باید طراحی شده باشد. سوبر این استدلال را با اشاره به تفاوت‌های بنیادین میان مصنوعات و پدیده‌های زیستی نقد می‌کند. برای نمونه، ساعت‌ها تیک‌تاک می‌کنند و از فلز و شیشه ساخته شده‌اند اما چشم مهره‌داران ساکت است و از گوشت و خون ساخته شده است. این ملاحظه نشان می‌دهد که شباهت سطحی در ساختار و هدفمندی میان مصنوعات و موجودات طبیعی برای استنتاج علی کافی نیست. این نقد اهمیت دو محور را روشن می‌سازد: اول، ضرورت توجه به تفاوت‌های ماهوی و فرایندی میان نظام‌های طبیعی و ساخته‌های انسانی و دوم، محدودیت استدلال تمثیلی در ارائه تبیین علی قانع‌کننده. به بیان دیگر، حتی اگر ویژگی‌های ظاهری مشابه باشند، تفاوت‌های درونی و سازوکارهای تولید این ویژگی‌ها می‌تواند نتیجه‌گیری درباره طراحی را بی‌اعتبار کند.

در صورت‌بندی بیزی برهان نظم تحلیل بر اساس نظریه احتمال و قضیه بیز انجام می‌شود. ایده اصلی این است که مشاهده نظم در طبیعت احتمال درست بودن فرضیه وجود خدا را افزایش می‌دهد. درواقع، برهان نظم بیزی تلاش می‌کند نشان دهد که احتمالات پسینی وجود خدا، در پرتو شواهد مشاهده‌شده، بیشتر از احتمالات پیشینی آن است و مشاهده ویژگی‌های منظم و هدفمند در جهان طبیعی به عنوان شواهد، با افزایش احتمال پسینی، می‌تواند فرضیه وجود طراح را پشتیبانی کند. با این حال، سوبر نقطه ضعف اساسی این استدلال را در تعیین احتمالات پیشینی برای فرضیه‌هایی چون «خدا وجود دارد» می‌بیند چون نمی‌توان به راحتی و به صورت عینی، برای فرضیه‌هایی مثل «خدا وجود دارد» احتمالات پیشینی معقولی تعیین کرد. این محدودیت نشان می‌دهد که برهان بیزی، گرچه از مزیت ریاضیاتی و چارچوب منظم برخوردار است، در عمل با چالش‌های فلسفی مهمی مواجه است زیرا بدون تعیین احتمالات پیشینی معتبر، محاسبه احتمال پسینی به صورت عینی و قانع‌کننده امکان‌پذیر نیست. این محدودیت فرصتی برای تحلیل انتقادی فراهم می‌کند:

می‌توان بررسی کرد که چگونه برهان بیزی در مواجهه با فرضیه‌های مابعدالطبیعی پیچیده محدود می‌شود و چرا نیاز به شواهد مستقل و قابل‌اندازه‌گیری برای تقویت تحلیل احتمالی اهمیت دارد.

در صورت‌بندی بر اساس درست‌نمایی تحلیل برهان نظم بر مبنای مقایسه احتمال مشاهده شواهد تحت دو فرضیه رقیب انجام می‌شود. به عبارت دقیق‌تر، اگر مشاهده نظم در طبیعت تحت فرضیه «خدا وجود دارد» محتمل‌تر از فرضیه «طبیعت بی‌هدف است» باشد، شواهد به نفع فرضیه نخست خواهند بود. سوبر این نکته را چنین نشان می‌دهد: «ابژه O دارای خصلت C است. احتمال اینکه O دارای C باشد با (این فرض که O به دست خدا خلق شده است)، بیشتر است از احتمال اینکه (با این فرض که O به دست فرایند فاقد ذهن (M) ایجاد شده است) M دارای C باشد. قانون درست‌نمایی می‌گوید: شاهد X از فرضیه H_1 در برابر فرضیه H_2 حمایت می‌کند اگر و تنها اگر احتمال (X) با فرض (H_1) بیشتر از احتمال (X) با فرض (H_2) باشد: $Pr(X | H_1) > Pr(X | H_2)$. این واقعیت که O دارای C است از فرضیه خدا در برابر فرضیه فرایند فاقد ذهن (M) حمایت می‌کند» (Sober, 2019, p. 33). مزیت اصلی این رویکرد آن است که نیازی به تعیین احتمالات پیشینی ندارد و بنابراین، بر محدودیت‌های پیشینی احتمالات فرضیه‌های مابعدالطبیعی مانند «خدا وجود دارد» غلبه می‌کند. با این حال، سوبر تأکید می‌کند که تعیین دقیق احتمال مشاهده شواهد تحت هر دو فرضیه گاهی ناممکن است یا به مفروضاتی وابسته است که تحقق آن‌ها دشوار یا غیرواقعی است. این محدودیت نشان می‌دهد که درحالی‌که روش درست‌نمایی یک چارچوب ریاضیاتی منظم برای تحلیل شواهد ارائه می‌دهد، بازهم به دقت و تحلیل مفهومی نیاز دارد تا فرضیات ضمنی و پیش‌فرض‌های تجربی به وضوح مشخص شوند.

در صورت‌بندی استدلال معکوس یا ربایشی فرضیه وجود خدا به عنوان بهترین تبیین ممکن برای نظم یا قوانین بنیادین طبیعت مطرح می‌شود. به بیان دیگر، اگر بپذیریم که خدا وجود دارد، می‌توانیم تبیین قانع‌کننده‌تری برای قانونمندی طبیعت ارائه دهیم نسبت به

بازنگری در برهان نظم: دفاعی ربایشی از برهان نظم در مقابل چالش هیوم؛ حجتی | ۷۵

حالتی که فرضیه وجود خدا را نپذیریم: «اگر فرضیه وجود خدا صادق باشد، تبیین خواهد کرد که چرا قانون بنیادین F صادق است. در مقابل، فرضیه‌ای که می‌گوید F واقعی تبیین‌ناشدنی است، مشروط بر اینکه صادق باشد، دلیل صدق F را تبیین نخواهد کرد. استنتاج بهترین تبیین این اختلاف را تعیین‌کننده می‌داند» (Sober, 2019, p. 37). باین حال، سوبر هشدار می‌دهد که بهترین تبیین ممکن لزوماً به معنای صحیح‌ترین یا محتمل‌ترین تبیین نیست و ما دلیلی برای پذیرش آن به عنوان تبیین واقعی نداریم. این نقد اهمیت دو محور را روشن می‌سازد: اول، ضرورت تفکیک میان «بهترین تبیین مفهومی» و «تبیین واقعی و عینی» و دوم، محدودیت‌های استدلال ربایشی در مواجهه با پیچیدگی‌ها و عدم قطعیت‌های طبیعی و مابعدالطبیعی.

نقد‌های هیوم بر برهان نظم

اشاره کردیم که پیشینه برهان نظم به آثار فیلسوفانی چون افلاطون و به ویژه ارسطو بازمی‌گردد (Craig & Moreland, 2009, pp. 111–113; Oppy, 2006, p. 137). اما صورت‌بندی کلاسیک آن در قرن هجدهم به قلم ویلیام پیل و در کتاب *الهیات طبیعی*^۱ شکل گرفت. برهان در شکل کلاسیک خود بر پایه یک قیاس تمثیلی صورت‌بندی می‌شود: همان‌گونه که نظم و هدفمندی در مصنوعات انسانی (مانند ساعت) دلالت بر وجود یک طراح دارند، پس نظم و غایت‌مندی در طبیعت نیز باید ناشی از یک طراح فوق‌طبیعی باشد. دیوید هیوم در کتاب *گفت‌وگوهای* در باب دین طبیعی مجموعه‌ای از نقد‌های بنیادین بر این استدلال وارد می‌کند که نه تنها کارایی برهان نظم در قالب سنتی را زیر سؤال می‌برند، بلکه به نحوی بر فضای کلی استدلال‌آوری به نفع وجود خدا اثر می‌گذارد. انتقادهای هیوم را در شش دسته کلی می‌توان جای داد.

(۱) قیاس میان مصنوعات انسانی و جهان: گفتیم که مهم‌ترین صورت کلاسیک برهان نظم تمثیلی است که ویلیام پیل آن را با مثال معروف ساعت مطرح می‌کند: همان‌گونه که اگر

1 Natural Theology (1802)

در بیابان ساعتی بیاییم، آن را نتیجه طراحی هدفمند می‌دانیم، نظم موجود در طبیعت نیز باید از طراحی آگاهانه ناشی شده باشد. هیوم در گفت‌وگوهای در باب دین طبیعی از زبان شخصیتی به نام فیلو این اشکال را مطرح می‌کند و آن را از نظر منطقی قیاسی نابه‌جا می‌داند: «اگر خانه‌ای ببینیم، با اطمینان نتیجه می‌گیریم که معماری آن را ساخته است، زیرا بنا به تجربه می‌دانیم که این نوع اثر فقط از چنین علتی ناشی می‌شود؛ اما آیا می‌توان گفت که جهان آن‌قدر شبیه خانه است که با همان اطمینان بتوان علتی مشابه برای آن در نظر گرفت؟» (Hume, 2008, p. 15; Part II). به تعبیر دیگر، قیاس تنها در صورتی موجه است که موضوعات مورد مقایسه در ویژگی‌های اساسی خود شباهت کافی داشته باشند. مصنوعات بشری مثل ساعت یا ماشین محصول یک ذهن آگاه، محدود و زمانی هستند که از ترکیب قطعات مشخص ساخته شده‌اند؛ اما جهان یک کل منسجم، بی‌نهایت پیچیده و فراتر از تجربه ماست. قیاس میان جهان و اشیاء ساخته دست بشر متکی به این فرض است که می‌توان جهان را مشابه ماشین‌های ساخته انسان فرض کرد، اما هیوم این فرض را بی‌پایه می‌داند. همچنین، شناخت ما از سازنده ماشین‌ها بر پایه تجربه مستقیم و آشنا بودن با انسان‌هاست، اما ما از منشأ جهان بی‌اطلاعیم و تجربه‌ای درباره سازنده جهان نداریم (Sober, 2019, p. 31)؛ بنابراین، هیوم در اولین قدم، قیاسی را که مبنای این تمثیل است فاقد وجاهت معرفتی کافی می‌داند و بر آن است که نمی‌توان صرفاً بر اساس مشاهده نظم در جهان، وجود طراح هوشمند را نتیجه گرفت (دیویس، ۱۳۸۶: ۱۵۲).

۲) ناتوانی استدلال تمثیلی در برآوردن معیارهای تجربه‌گرایی: هیوم تجربه‌گرا است. از نظر او، باورهای موجه باید مبتنی بر تجربه باشند. برهان نظم، اگرچه ادعا می‌کند برهانی استقرایی است، اما به گفته فیلو در گفتگوهای در باب دین طبیعی فاقد مبنای تجربی کافی است: «ما باید جهان‌های متعددی را دیده باشیم، برخی طراحی شده و برخی طراحی نشده تا بتوانیم از آن‌ها تعمیمی استقرایی به نفع طراحی جهان فعلی ارائه دهیم؛ اما ما تنها یک جهان را تجربه کرده‌ایم» (Hume, 2008, p. 35; Part V). هیوم یادآور می‌شود که ما طراحی مصنوعات انسانی را مشاهده کرده‌ایم، اما هرگز شاهد پیدایش جهان نبوده‌ایم.

در نتیجه، نمی‌توان از مشاهدات محدود دربارهٔ مصنوعات انسانی نتیجه‌ای دربارهٔ منشأ جهان استنتاج کرد. ما هرگز به جهان‌های دیگر نرفته‌ایم و ندیده‌ایم که طراحان آن‌ها را ایجاد کرده باشند؛ از این رو، برهان طراحی کیهانی در ضعیف‌ترین حالت ممکن قرار دارد (دیویس، ۱۳۸۶: ۱۵۳-۱۵۴).

۳) امکان وجود علل بدیل و عدم انحصار طراحی الهی: هیوم همچنین از زبان فیلو این نقد را مطرح می‌کند که برهان نظم حتی اگر وجود طراح هوشمند را اثبات کند، نمی‌تواند ادعا کند این طراح یگانه یا دارای صفات خاصی است. فیلو در بخش پنجم گفت‌وگوها می‌گوید که جهان می‌تواند یا ساختهٔ موجودی باشد که تجربهٔ اولیهٔ خود را آزمایش می‌کند یا اینکه ساختهٔ گروهی از طراحان متفاوت باشد (Hume, 2008, pp. 35-36; Part V). او چند امکان بدیل مطرح می‌کند و از مجموع آن‌ها نتیجه می‌گیرد که از برهان نظم نمی‌توان وجود خدای ادیان توحیدی را نتیجه گرفت: ۱) ممکن است چندین طراح وجود داشته باشند که باهم کار کرده‌اند. ۲) ممکن است طراح یا طراحانی با قدرتی محدود یا ناقص در کار باشند؛ بنابراین، برهان نظم به‌تنهایی نمی‌تواند به خدای توحیدی با صفاتی مثل قدرت مطلق، علم مطلق و خیر محض برسد. مهم‌ترین نکته‌ای که هیوم بر نفی آن انگشت می‌گذارد و این کارش بر فضای الهیاتی اثبات وجود خدا به‌طور کلی اثر می‌گذارد این است که این فرض الهیاتی موجود در دل برهان نظم که اثبات وجود نظم در جهان به تبیین وجود یک خدای عالم مطلق، قادر مطلق و خیر محض منتهی می‌شود، بی‌مبناست: «جهان می‌توانست ساختهٔ چندین طراح باشد، درست همان‌طور که یک کشتی توسط گروهی از صنعتگران ساخته می‌شود یا ممکن است حاصل تلاش نخستین یک خدای ناکامل باشد که جهان را ساخته و سپس رها کرده است» (Hume, 2008, pp. 35-36; Part V).

۴) وجود شر در جهان به‌مثابه شاهدی علیه وجود خدا: آن فرض اصلی که برهان نظم در تأیید آن فرض اقامه می‌شود وجود طراح مدبری است که جهان را به بهترین و کامل‌ترین وجه ممکن طراحی کرده است و این طراحی بی‌نقص را نه از سر نیازمندی، بلکه از سر

کمال مطلقى که دارد انجام داده است زیرا او خیرخواه محض است و علم و قدرت مطلق دارد. هیوم با اشاره به وجود شرور طبیعى، رنج، بیماری و نقایص موجودات زنده، این فرض را زیر سؤال می‌برد و از این طریق برهانی علیه وجود خدا اقامه می‌کند: «چگونه می‌توان از مشاهده جهانی مملو از رنج و بی‌عدالتی به وجود موجودی خیر مطلق و دانای مطلق رسید؟» (Hume, 2008, Part X, esp. pp. 66–68). اگر خدا اهدافش را در مواجهه با مسئله شر برای ما آشکار نمی‌کند، اصلاً چرا باید فرض کنیم که اهدافش در طراحی زیستی برای ما قابل فهم‌اند؟ هیوم این نقد را در گفت‌وگوها از زبان یکی از شخصیت‌ها به این صورت بیان می‌کند: «اگر جهان نتیجه طراحی خداوندی کاملاً قادر، دانا و خیرخواه باشد، چرا باید جهان این چنین پر از رنج و درد، نابسامانی و نقص باشد؟ وجود زلزله، بیماری و فجایع طبیعى با این تصور از خداوند تناقض دارد. پس، یا خداوند قادر نیست این شر را رفع کند، یا نمی‌خواهد، یا اساساً خیرخواه نیست؛ بنابراین برهان نظم نمی‌تواند به تنهایی اثبات کند که طراح جهان خدای خیرخواه و کامل است» (Hume, 2008, pp. 66–68; Part X). براین اساس هیوم نتیجه می‌گیرد برهان نظم نه تنها نمی‌تواند به موجودی خیرخواه و کامل منتهی شود، بلکه شواهد تجربی موجود اساساً علیه چنین فرضیه‌ای هستند. مشاهده وجود صفات زیستی ناقص، صفات خنثی یا مضر و وجود شرور بسیار نشان می‌دهد که اگر خدایی هست، لزوماً خیرخواه و دانای مطلق نیست (هیوک، ۱۳۷۶: ۹۵–۱۰۰).

۵) انسان‌وارانگاری: هیوم از زبان فیلو نسبت دادن صفات انسانی به خدا را خطرناک برمی‌شمارد و اعلام می‌کند بنیان برهان نظم نوعی تمثیل نابجا بین خدا و انسان است و براساس آن صفات انسانی به خدا نسبت داده می‌شود، صفاتی نظیر عقل، هدفمندی، نیت و مهندسی. او تصریح می‌کند که این کار صرفاً خدا را به انسانی بزرگ‌تر تقلیل می‌دهد و نمی‌تواند از او موجودی متعالی بسازد. فیلو می‌گوید اگر خدا را واقعاً موجودی متعالی می‌دانیم، پس چرا ویژگی‌های انسانی به او نسبت می‌دهیم؟ (Hume, 2008, p. 29; Part IV) ما فرض می‌کنیم که خدا هدف‌هایی شبیه ما دارد، ولی اگر اهدافش برای ما مبهم‌اند،

نمی‌توانیم احتمال طراحی را از شواهد موجود نتیجه بگیریم. به نظر می‌رسد که این نقد حتی به صورت‌بندی‌های جدیدتر برهان نظم نیز وارد است زیرا تقریباً در همه‌ی آن‌ها فرض می‌شود که طراح جهان ذهنی مشابه ذهن انسان اما قوی‌تر دارد و این برهان از نشان دادن چنین چیزی بر نمی‌آید (دیویس، ۱۳۸۶: ۱۵۶). نکته‌ی دیگری که در این نقد هیوم باید به آن اشاره کرد بی‌اعتمادی به اصل «علل مشابه برای آثار مشابه» است. هیوم معتقد است که بسیاری از روایت‌های برهان‌های نظم، به‌ویژه صورت‌های تمثیلی آن، متکی بر این اصل‌اند که آثار مشابه از علل مشابه ناشی می‌شوند. او این اصل را در مواردی که شباهت ناقص است بی‌اعتبار می‌داند و بر این باور است که در صورت نبود احتمال‌های عددی دقیق، مقایسه میان فرضیه‌ها بر اساس شباهت نتایج بی‌پایه خواهد بود: «جز در مواردی که آثار دقیقاً مشابه باشند، هرگز نمی‌توان با اطمینان کامل نتیجه گرفت که علل نیز مشابه‌اند» (Hume, 2008, p. 20; Part II).

صورت‌بندی ربایشی برهان نظم

به‌رغم اینکه انتقادهای هیوم به برهان نظم در آثار خود، به‌ویژه در بخش یازدهم تحقیقی درباره‌ی فهم انسان (Hume, 1975)، اعتبار و معرفت‌بخشی این برهان را به کلی زیر سؤال برد، در دهه‌های اخیر صورت‌بندی جدیدی در قالب استدلال ربایشی از این برهان ارائه شد. این صورت‌بندی عمدتاً توسط فیلسوفانی چون چارلز پرس، گیلبرت هارمن^۱ و الیوت سوپر مطرح شده است. منظور از استدلال ربایشی فرایندی استنتاجی است که از میان چند فرضیه‌ی مختلف، آن فرضیه‌ای را انتخاب می‌کند که بهترین تبیین را برای پدیده‌های مشاهده‌شده ارائه می‌دهد. این نوع استدلال، برخلاف استدلال قیاسی که نتیجه‌ی آن الزام منطقی دارد، استدلالی فزاینده^۲ است که صرفاً احتمال یا موجه بودن نتیجه را افزایش می‌دهد. استدلال بهترین تبیین یا ربایشی نه فقط انتخاب فرضیه‌ای است که با داده‌ها سازگار است، بلکه فرضیه‌ای است که منطق داخلی و قدرت تبیینی بالاتری نیز دارد. این نوع

1 Gilbert Harman

2. ampliative

استدلال عموماً این پنج شاخصه‌ی تعیین‌کننده را دارد: سادگی، توان پیش‌بینی، سازگاری، توضیح‌پذیری و تناسب با داده‌ها. غالباً بهترین تبیین همانی خواهد بود که پیچیدگی کمتری داشته باشد و نیاز به مفروض‌های اضافه نداشته باشد. این سادگی همراه با ویژگی دیگری که ظرفیت پیش‌بینی‌پذیری بالای یک فرضیه است، درعین حال با سایر نظریات و دانش‌ها نیز سازگار است و می‌تواند به‌خوبی برای همه‌ی پدیده‌ها توضیح جامعی ارائه کند، به‌نحوی که با مشاهدات و شواهد موجود نیز تطابق داشته باشد.

اولین مرحله در هر صورت‌بندی از برهان نظم مشاهده‌ی نظم، هدفمندی و ظرافت در جهان است. این نظم می‌تواند در سطوح مختلفی مطرح شود: از ساختارهای بیولوژیکی گرفته تا قوانین فیزیکی پایه‌ای که اجازه‌ی حیات و تکامل در جهان را می‌دهند (باربور، ۱۳۹۲: ۵۳۳-۵۴۱). طبیعتاً وقتی نظم مشاهده می‌شود، بنا به تعبیر هیوم، چند فرضیه‌ی ممکن برای تبیین آن وجود دارد: ۱) فرضیه تصادف: نظم تنها محصول تصادف و شانس است. ۲) فرضیه ضرورت فیزیکی: نظم ناشی از قوانین طبیعی و ضروری جهان است که اجتناب‌ناپذیرند و ۳) فرضیه طراحی هوشمند: نظم حاصل وجود یک طراح هوشمند است. استنتاج بهترین تبیین فرضیات فوق را این‌گونه ارزیابی می‌کند: فرضیه تصادف به دلیل عدم قدرت تبیینی و غیرقابل‌پیش‌بینی بودن نظم دقیق و ظریف قوت تبیینی ندارد. فرضیه ضرورت فیزیکی باید توضیح دهد که چرا قوانین جهان دقیقاً به‌گونه‌ای هستند که نظم پیچیده و حیات را ممکن می‌کنند و در این مورد ناتوان است. فرضیه طراحی هوشمند، با توجه به سادگی نسبی، توان تبیینی بالا و سازگاری با داده‌های مشاهده‌شده، بهترین تبیین موجود است و از این‌رو قوت تبیینی بیشتری دارد (Collins, 2009, p.207-211). پیش‌ازاین اشاره کردیم که یکی از انواع برهان نظم برهان تنظیم دقیق است. در این برهان، تنظیم دقیق پارامترهای بنیادین فیزیکی جهان که برای پدید آمدن حیات ضروری‌اند، موردتوجه است. کالینز با تأکید بر شاخصه‌های استدلال ربایشی تصریح می‌کند بدون فرضیه طراحی هوشمند وجود تنظیم دقیق قابل تبیین نیست، زیرا احتمال تصادفی بودن آن بسیار پایین است و فرضیه ضرورت فیزیکی قادر به توجیه آن نیست (Collins, 2020).

p.135) و (کارترایت، ۱۴۰۱: ۲۴-۳۰ در بی‌آزاران، ۱۴۰۱).

صورت‌بندی کلی برهان نظم به شیوهٔ ربایشی را می‌توان به شکل زیر بیان کرد:

- (۱) جهان دارای نظم ظریف و پیچیده است.
- (۲) برای توضیح این نظم سه فرضیهٔ اصلی وجود دارد: تصادف، ضرورت فیزیکی، طراحی هوشمند.

(۳) ارزیابی این فرضیات بر اساس معیارهای سادگی، توان تبیینی، سازگاری و عمق تبیینی نشان می‌دهد که فرضیهٔ طراحی هوشمند بهترین تبیین را ارائه می‌دهد.

بنابراین، بر اساس استدلال بهترین تبیین، باور به وجود یک طراح هوشمند موجه است. نکته‌ای که در مورد استدلال ربایشی نباید از نظر دور داشت این است که به تعبیر هارمن، این استدلال می‌تواند نشان دهد باور به خدا بر اساس تبیین‌های علمی و فلسفی کاملاً قابل پشتیبانی است و به این منظور هیچ نیازی نداریم که الزام منطقی وجود خدا را اثبات کنیم، کاری شبیه آنچه برهان وجودی انجام می‌دهد (Harman, 1995, p.89-90). همچنین، این استدلال از ایرادهای استدلال قیاسی که هیوم و دیگران مطرح کرده‌اند، مبری خواهد بود، چرا که به جای اثبات قطعی، به دنبال این است که موجه بودن باور به خدا را نتیجه بگیرد: «استنتاج بهترین تبیین از نظر منطقی قیاسی نیست، بلکه هدفش این است که نشان دهد یک فرضیه شایستهٔ باور است، زیرا اگر درست باشد، بهترین تبیین را برای شواهد ارائه می‌دهد» (Lipton, 2004, p. 56).

برهان ربایشی نظم نه تنها در قیاس با روایت‌های سنتی خود قوت تبیینی بالاتری دارد، بلکه با یافته‌های علمی جدید نیز سازگارتر است، اما این روایت نیز با اشکال‌هایی مواجه است. نخست اینکه نسبت دادن نظم به طراحی هوشمند پرسش دربارهٔ ماهیت و وجود طراح را باز می‌گذارد. اگرچه فرضیهٔ طراحی می‌کوشد نظم را توضیح دهد، اما خود طراح را به عنوان موجودی پیچیده، آگاه و هدفمند فرض می‌گیرد بدون اینکه تبیینی مستقل از آن ارائه کند. در نتیجه، مسئلهٔ نظم و پیچیدگی از سطح جهان به سطح علت‌نهایی منتقل می‌شود و این همان چیزی است که دیوید هیوم در گفت‌وگوهای دربارهٔ دین طبیعی

تحت عنوان اشکال تسلسل طراح به آن اشاره می‌کند: «آیا ما نباید از خود پرسیم آن طراحی که جهان را آفرید خود چگونه موجودی است؟ آیا نظم در او نیز به طراحی نیاز ندارد؟» (Hume, 2008, p. 29; Part IV) علاوه بر هیوم، فیلسوفان معاصر نیز به این نکته اشاره کرده‌اند که فرض طراح، اگر بدون توضیح مستقل باقی بماند، ممکن است به دور تبیینی دچار شود. دومین چالش این است: امکان ظهور تبیین‌های علمی جدیدی که بدون فرضیه طراحی نظم را توضیح دهند همواره وجود دارد. **سوبر** تأکید می‌کند که هر تبیین علمی‌ای که در حال حاضر در دست داریم در معرض اصلاح یا ابطال است؛ بنابراین، این احتمال همواره وجود دارد که در آینده نظریه‌ای علمی نظمی را که اکنون به طراحی نسبت داده می‌شود بدون نیاز به طراح هوشمند توضیح دهد. سوبر می‌افزاید که استناد به طراحی در شرایطی که فیزیک هنوز پاسخ قطعی نداده است نوعی توقف زود هنگام در تحقیق علمی تلقی می‌شود (Sober, 2022, p. 211-212). چالش سوم استدلال ربایشی این است که معیارهای انتخاب بهترین تبیین بحث‌برانگیزند. معیارهای برتری تبیین‌ها (نظیر سادگی، قدرت پیش‌بینی، انسجام با دانسته‌های پیشین) نسبی و چندوجهی‌اند و در اغلب موارد با یکدیگر در تعارض قرار می‌گیرند. لیپتن هشدار می‌دهد که در چنین شرایطی استدلال ربایشی ممکن است به جای کشف حقیقت، صرفاً بازتابی از پیش‌فرض‌های ذهنی ما باشد (Lipton, 2004, p. 142-143).

انتقادهای هیوم و صورت‌بندی ربایشی برهان نظم

پیش‌تر نشان دادیم که انتقادهای هیوم بر صورت‌بندی سنتی برهان نظم مطرح شده است و اعتبار و صحت این برهان را زیر سؤال برده است. پرسش اصلی‌ای که در اینجا باید به آن پردازیم و مسئله اصلی این مقاله نیز هست این است که آیا انتقادهای هیوم بر صورت‌بندی ربایشی برهان نظم نیز واردند یا خیر. به این منظور نقدهای هیوم را دوباره مطرح می‌کنیم و میزان تاب‌آوری صورت‌بندی ربایشی را در مقابل آن نشان می‌دهیم.

۱. هیوم معتقد بود که قیاس نظم جهان با نظم مصنوعات مثلاً ساعت قیاسی نامناسب و از پایه مشکل‌دار است، زیرا جهان و مصنوعات ماهیت‌های متفاوتی دارند و نمی‌توان به‌طور

بازنگری در برهان نظم: دفاعی ربایشی از برهان نظم در مقابل چالش هیوم؛ حجتی | ۸۳

مستقیم آن‌ها را باهم مقایسه کرد؛ اما صورت‌بندی ربایشی از این قیاس سنتی فاصله می‌گیرد. در استدلال بهترین تبیین هدف قیاس مستقیم نیست، بلکه انتخاب بهترین فرضیه برای تبیین داده‌ها بر اساس معیارهای مختلف است؛ بنابراین، نقد هیوم که بر امکان مقایسه استوار است، در این چارچوب بی‌اثر می‌شود. افزون‌بر این، در صورت‌بندی ربایشی فرضیه طراحی بر اساس توانایی توضیح جامع‌تر و عمیق‌تر داده‌هاست که انتخاب می‌شود نه بر اساس شباهت عینی به مصنوعات ساخته دست بشر: «استنتاج بهترین تبیین شبیه استدلال قیاسی نیست... به جای این که بگوییم جهان شبیه یک ماشین است و بنابراین طراح دارد، استدلال بهترین تبیین این پرسش را مطرح می‌کند که کدام فرضیه موجود بهترین تبیین را برای ویژگی‌های مشاهده‌شده جهان ارائه می‌دهد» (Lipton, 2004, p. 56)؛ و همچنین: «برهان تنظیم دقیق مبتنی بر قیاس نیست... بلکه نوعی استنتاج ربایشی است که در آن فرضیه طراحی به این دلیل مطرح می‌شود که بهترین تبیین برای تنظیم دقیق به شمار می‌آید» (Collins, 2009, p. 205).

۲. در چارچوب استدلال ربایشی، فرضیه طراحی به عنوان یکی از تبیین‌های ممکن برای نظم و تنظیم دقیق جهان، در رقابت با دو فرضیه جایگزین، مورد ارزیابی قرار می‌گیرد: فرضیه تصادف و فرضیه قوانین طبیعی واجد ضرورت. هیوم بر این باور بود که ممکن است نظم مشاهده‌شده در جهان یا ناشی از تصادف محض باشد یا محصول ضرورت‌های درونی قوانین طبیعی؛ اما در صورت‌بندی ربایشی این گزینه‌ها از حیث قوت تبیینی با دقت بیشتری تحلیل می‌شوند. فرضیه ضرورت فیزیکی گرچه ممکن است در ظاهر چگونگی پیدایش نظم را توضیح دهد، اما از تبیین چرایی وجود قوانین و مقادیر دقیقی که امکان حیات را فراهم می‌کنند ناتوان است (کارترایت، ۱۴۰۱: ۲۴-۳۰ در بی‌آزاران، ۱۴۰۱). چنان که سوבר می‌نویسد، «فرضیه ضرورت فیزیکی نمی‌تواند توضیح دهد که چرا قوانین و ثوابت بنیادی جهان دقیقاً همان مقادیری را دارند که امکان حیات را فراهم می‌کنند. این فرضیه صرفاً راز مسئله را یک سطح عقب‌تر می‌برد» (Sober, 2008, p. 136). کالینز نیز در تأیید همین نکته می‌نویسد: «ارجاع به ضرورت فیزیکی فقط بار تبیینی مسئله را جابه‌جا می‌کند: چرا باید

چنین ضرورتی دقیقاً به پارامترهایی منجر شود که برای شکل‌گیری حیات مناسب‌اند؟» (Collins, 2020, p. 96). از سوی دیگر، فرضیه تصادف نیز به لحاظ آماری بسیار ضعیف است، زیرا احتمال اینکه پارامترهای فیزیکی جهان به‌طور کاملاً تصادفی در بازه‌ای حیات‌پذیر قرار گیرند بسیار ناچیز و تقریباً صفر است. به تعبیر سوئین‌برن، «فرضیه تصادف از اعتبار تبیینی جدی برخوردار نیست، زیرا احتمال وقوع تنظیم دقیق بر اثر تصادف فوق‌العاده پایین است» (Swinburne, 2004, p. 172). پس، از منظر معیارهایی همچون عمق تبیین، سادگی و قدرت پیش‌بینی، فرضیه طراحی نسبت به دو گزینه رقیب از قوت تبیینی بیشتری برخوردار است و به‌عنوان بهترین تبیین برای نظم موجود در جهان شناخته می‌شود. هیوم تصادف و قوانین طبیعی را به‌عنوان دو جایگزین اصلی برای طراحی مطرح کرد و این دو در چارچوب ربایشی نیز به‌عنوان فرضیه‌های رقیب بررسی می‌شوند، اما فرضیه تصادف از نظر آماری و تبیینی بسیار ضعیف تلقی می‌شود؛ و فرضیه ضرورت فیزیکی نیز نمی‌تواند تبیین‌نهایی را به‌دست دهد و فقط مسئله را عقب‌تر می‌برد. در نتیجه، برخلاف تحلیل هیوم که این مفروضات را تبیین‌هایی کاملاً بدیل و قابل قبول می‌دانست، تحلیل ربایشی آن‌ها را تبیین‌هایی ضعیف‌تر می‌داند که در رقابت با فرضیه طراحی شکست می‌خورند.

۳. نقد تسلسل طراح که هیوم مطرح می‌کند یکی از اشکال‌های قدیمی و بی‌پاسخ به استدلال نظم است. او می‌پرسد اگر جهان به طراحی نیاز دارد، چرا خود طراح به طراحی نیاز نداشته باشد. در نگاه اول، این ایراد بسیار قوی به نظر می‌رسد، زیرا ظاهراً ما را وارد یک زنجیره بی‌پایان از طراحان می‌کند، یا اگر زنجیره را متوقف کنیم، ممکن است متهم شویم که تبعیض آمیز عمل کرده‌ایم؛ اما در صورت‌بندی ربایشی از برهان نظم و تنظیم دقیق این اشکال تا حد زیادی پاسخ داده یا بی‌اثر شده است. در چارچوب استدلال ربایشی، هدف این نیست که برای هر پدیده‌ای تبیینی نهایی و مطلق ارائه شود، بلکه تنها باید از میان فرضیه‌های رقیب، بهترین تبیین موجود را انتخاب کنیم: «ما غالباً فرضیه‌ای را صرفاً به این دلیل می‌پذیریم که بهترین تبیین برای شواهد موجود است، نه اینکه تبیینی

نهایی یا یقینی باشد» (Harman, 1995, p. 89). پس اگر فرضیه طراحی بهتر از تصادف یا ضرورت فیزیکی می‌تواند پدیده تنظیم دقیق را تبیین کند، پذیرفتن آن مستلزم تبیین معقولیت منشأ طراح نیست. برخی از فیلسوفان (مانند ریچارد سوئین‌برن و رابین کالینز) می‌گویند فرضیه طراحی متضمن وجود طراح بنیادین و ساده‌ای است که خودش نیازمند تبیین بیشتر نیست: «تبیینی که بر پایه موجودی ساده، ابدی و تغییرناپذیر استوار باشد نیاز کمتری به تبیین خودش دارد تا موجوداتی مرکب یا پیچیده که خودشان احتمالاً محصول فرایندهای دیگری‌اند» (Swinburne, 2004, p. 97). سوبر نیز بر همین رأی است. او می‌نویسد: «اینکه ما امروز تبیین نهایی برای X نداریم به معنای این نیست که فرضیه فعلی درباره X بی‌ارزش یا نادرست است» (Sober, 2022, p. 148). در علم نیز بسیاری از تبیین‌ها به موجوداتی بنیادین یا قوانین اولیه ختم می‌شوند که نه توضیح داده می‌شوند و نه لزوماً باید توضیح داده شوند. برای مثال، قوانین بنیادین فیزیک (مثل عدد ثابت پلانک یا بار الکترون) اغلب به عنوان داده اولیه پذیرفته می‌شوند، بدون اینکه منشأ آن‌ها تبیین شود: «طراح را می‌توان به مثابه موجودی فرض کرد که ویژگی‌هایش به گونه‌ای است که خود نیازمند تبیین دیگری نیست. این فرض در علم و فلسفه دین معمول است. مثلاً قوانین بنیادین طبیعت نیز غالباً به عنوان مفروض پذیرفته می‌شوند» (Collins, 2009, p. 211)؛ بنابراین، نقد هیوم مبتنی بر لزوم تبیین منشأ طراح است، اما در بهترین تبیین نیازی به تبیین نهایی نیست؛ هدف انتخاب تبیینی است که بیشترین قوت تبیینی نسبت به دیگر فرضیه‌ها را دارد. پس، طراح می‌تواند به صورت مفهومی، موجودی بنیادین و ساده تلقی شود که خود نیاز به تبیین ندارد (مانند قوانین طبیعت در فیزیک). از این رو، نقد تسلسل هیوم در چارچوب ربایشی وارد نیست یا دست کم تضعیف می‌شود.

۴. نقد هیوم بر استدلال‌های استنتاجی، به ویژه قیاسی و استقرایی، بخش مهمی از پروژه شک‌گرایی او در دو اثر مهمش، گفت‌وگوهای درباره دین طبیعی و پژوهشی درباره فهم آدمی، بود. او معتقد بود که ما نمی‌توانیم با قطعیت از مشاهده نظم در طبیعت وجود یک طراح ماورایی را نتیجه بگیریم. این تردید نه فقط متوجه براهین دینی، بلکه متوجه اعتبار

کلی استنتاج‌های تجربی نیز بود، همان چیزی که امروزه با نام «مسئله استقرا» شناخته می‌شود. صورت‌بندی ربایشی نشان داد که بهترین تبیین نه صرفاً یک استقرا از موارد گذشته، بلکه فرایندی فعالانه برای ارزیابی فرضیه‌ها از نظر توان تبیینی است. لیپتن می‌نویسد: «استنتاج بهترین شکل متفاوتی از استدلال است که از استقرا متمایز است؛ در آن، داده‌ها نه فقط ثبت می‌شوند، بلکه از میان فرضیات رقیب، یکی را که بیشترین قدرت تبیینی دارد انتخاب می‌کنیم» (Lipton, 2004, p. 56). او در ادامه تصریح می‌کند که حتی اگر استقرا با مشکل هیومی مواجه باشد، بهترین تبیین می‌تواند از آن فراتر رود، چرا که انتخاب بین فرضیه‌ها مبتنی بر شواهد و معیارهایی است که فراتر از تکرار صرف مشاهدات‌اند. **سوبر** هم به عنوان یکی از برجسته‌ترین فیلسوفان علم روزگار ما، در آثارش نشان می‌دهد که شکاکیت هیوم دیگر قابل اعمال بر روش علمی معاصر نیست، زیرا امروز ما از مدل‌های مقایسه‌ای، تحلیل آماری و معیارهای دقت تبیینی برای سنجش فرضیه‌ها استفاده می‌کنیم: «حتی اگر نتوانیم به طور منطقی امکان هر تبیین بدیل را حذف کنیم، باز هم می‌توانیم بگوییم که یک فرضیه خاص، در مقایسه با گزینه‌های رقیب، بهترین تبیین موجود است... این رویکرد پایه‌ای معقول برای باور آوردن به آن فرضیه فراهم می‌کند» (Sober, 2008, p. 101). او در جای دیگری تأکید می‌کند که نمی‌توان صرفاً با توسل به شکاکیت هیومی، مشروعیت استدلال بهترین تبیین را رد کرد، چرا که استدلال بهترین تبیین، برخلاف استقرا، بر مقایسه سیستماتیک میان فرضیه‌ها مبتنی است (Sober, 2022, p. 147). فلسفه علم معاصر نشان داده است که استنتاج ربایشی، در عمل و نظریه، روشی موجه و ضروری برای پیشبرد دانش در حوزه‌هایی چون فیزیک، زیست‌شناسی و حتی فلسفه دین است؛ بنابراین، شکاکیت هیوم در خصوص استنتاج از مشاهدات دیگر نمی‌تواند اعتبار و کارایی استنتاج ربایشی را تضعیف کند، چون استدلال ربایشی در چارچوبی عقلانی و تبیین‌محور، از استقرا فاصله گرفته است (Lipton, 2004, pp. 59–61).

بر این اساس، برهان نظم در قالب استنتاج بهترین تبیین به عنوان روشی فلسفی، مدرن

و مستدل، قادر است داده‌های نظم و تنظیم دقیق جهان را، در مقایسه با دیگر تبیین‌ها، به نحو بهتری تبیین کند. این صورت‌بندی با معیارهای فلسفه علم و منطق استدلال هماهنگ است و نقدهای هیوم که به نظر می‌رسید بر قالب‌های سنتی برهان نظم واردند، دیگر به آن وارد نیستند: نقد قیاس میان جهان و مصنوعات انسانی در استدلال ربایشی بی‌معناست؛ تبیین‌های جایگزین قوانین واجد ضرورت و تصادف از نظر توان و عمق تبیینی ضعیف‌اند؛ تسلسل طراح الزاماً تسلسلی بی‌پایان نیست و شکاکیت هیوم نسبت به استنتاج‌ها بنا بر فلسفه علم معاصر قابل‌پذیرش نیست؛ بنابراین، در پرتو فلسفه علم و تحلیل دقیق منطقی، می‌توان گفت که صورت‌بندی ربایشی برهان نظم نسبت به نقدهای هیوم مقاوم است و نقدهای او بر این روایت وارد نیست.

نتیجه‌گیری

پس از بررسی صورت‌بندی ربایشی برهان نظم و تحلیل دقیق انتقادهای دیوید هیوم، می‌توان به این نتیجه رسید که این نقدها دیگر بر این صورت‌بندی وارد نیستند. برهان نظم در قالب استنتاج بهترین تبیین که امروزه روشی معتبر و شناخته‌شده در فلسفه علم است، توانسته است چارچوبی دقیق، منطقی و علمی برای استدلال طراحی هوشمند فراهم آورد که از بسیاری از ضعف‌ها و اشکال‌های سنتی برهان نظم مصون است. اولاً، صورت‌بندی ربایشی برهان نظم با تمرکز بر انتخاب بهترین تبیین برای داده‌های مشاهده‌شده، از قیاس‌های قدیمی و تشبیه‌های هیوم فراتر رفته است. در این چارچوب، دیگر به قیاس مستقیم بین جهان و مصنوعات انسانی نیاز نیست، بلکه بر اساس معیارهای روش‌شناسی علمی، مانند توان تبیینی، سازگاری، سادگی و قدرت پیش‌بینی، فرضیه طراحی به‌عنوان بهترین تبیین مطرح می‌شود. این امر باعث می‌شود نقد هیوم مبنی بر قیاس نادرست وارد نباشد. ثانیاً، فرضیات جایگزینی که هیوم مطرح کرد، از قبیل تصادف محض یا ضرورت قوانین طبیعی، در مواجهه با تحلیل‌های فلسفی و داده‌های علمی معاصر ناتوان به نظر می‌رسند. فرضیه تصادف به دلیل احتمال بسیار پایین تنظیم دقیق و نظم آشکار جهان فاقد توان تبیینی قابل توجه است. فرضیه ضرورت قوانین طبیعی نیز به دلیل ناتوانی در توضیح

چرایی وجود قوانین خاص و تنظیم دقیق آن‌ها تبیینی ناقص و محدود دارد. این نکات نشان می‌دهد که فرضیه طراحی، به عنوان تبیینی جامع تر و عمیق تر، از امتیاز برتری برخوردار است. ثالثاً، مسئله تسلسل طراح که هیوم آن را به عنوان چالشی اساسی معرفی کرد، در چارچوب استنتاج بهترین تبیین به شکل متفاوتی دیده می‌شود. در این رویکرد هدف یافتن بهترین تبیین موجود برای داده‌هاست، نه لزوماً تبیین نهایی یا بی‌نهایت علت. همچنین، فرض ویژگی‌های لازم برای طراح به عنوان نقطه پایانی منطقی قابل قبول است که به موجب آن تسلسل علت‌ها متوقف می‌شود؛ بنابراین، این نقد نیز بر صورت‌بندی ربایشی وارد نیست. رابعاً، شکاکیت هیوم نسبت به امکان استنتاجات قطعی و کلی از داده‌های تجربی با پیشرفت‌های فلسفه علم معاصر دیگر قابل دفاع نیست. روش‌های استنتاج بهترین که در علوم طبیعی و فلسفه شناخته شده‌اند، امکان دستیابی به استنتاج‌های عقلانی را فراهم می‌کنند. این موضوع اعتبار و استحکام برهان نظم ربایشی را افزایش می‌دهد.

در مجموع، می‌توان گفت که صورت‌بندی ربایشی برهان نظم نه تنها نقدهای هیوم را رد می‌کند، بلکه به واسطه بهره‌گیری از منطق علمی و فلسفی روزآمد، می‌تواند جایگاهی درخور در فلسفه دین و مسئله استدلال‌ها بر وجود خدا بیابد. این صورت‌بندی به ما امکان می‌دهد تا با اطمینان و دقت بیشتر، نظم و تنظیم دقیق جهان را به عنوان دلیلی قدرتمند بر وجود طراحی هوشمند بپذیریم. این نتیجه، همچنین، اهمیت به‌روزرسانی استدلال‌های کلاسیک در فلسفه دین را از طریق دستاوردهای معاصر در فلسفه علم و منطق استدلال یادآوری می‌کند و مسیر روشنی برای ادامه بحث‌های فلسفی و الهیاتی در این زمینه فراهم می‌آورد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارد.

ORCID

Ghazaleh Hojjati

<https://orcid.org/0009-0002-6039-4681>

منابع

- باربور. ایان (۱۳۹۲). *دین و علم*. ترجمه پیروز فتوره‌چی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- حجتی. غزاله (۱۳۹۶). «برهان نظم، تکامل و تنظیم دقیق: بررسی مقایسه‌ای سویین‌برن و مطهری». *در فلسفه تحلیلی*. شماره ۳۱. بهار و تابستان ۱۳۹۶.
- دیویس. برایان (۱۳۸۶). *درآمدی بر فلسفه دین*. ترجمه ملیحه صابری نجف‌آبادی. تهران: سمت.
- سویین‌برن. ریچارد (۱۳۸۱). *آیا خدایی هست؟* ترجمه محمد جاودان. قم: دانشگاه مفید.
- کارترایت. نانسی (۱۴۰۱). «نظم خدا، نظم انسان و نظم طبیعت». ترجمه سید مهدی محمدی. در *ریحانه بی‌آزاران* (ویراستار). پرسش‌های/بدی. تهران: پارسیک.
- هیک. جان (۱۳۷۶). *فلسفه دین*. ترجمه بهزاد سالکی. تهران: المهدی.

References

- Collins, R. (2009). The teleological argument: An exploration of the fine-tuning of the universe. In W. L. Craig & J. P. Moreland (Eds.), *The Blackwell companion to natural theology* (pp. 202–281). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Collins, R. (2020). Fine-tuning in physics and cosmology. In J. Stump & A. G. Padgett (Eds.), *The Blackwell companion to science and Christianity* (2nd ed., pp. 206–220). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Craig, W. L., & Moreland, J. P. (Eds.). (2009). *The Blackwell Companion to Natural Theology*. Wiley-Blackwell.
- Gaskin, J. C. A. (1988). *Hume's philosophy of religion*. London: Palgrave Macmillan.
- Hume, D. (1975). *An enquiry concerning human understanding* (E. Stein, Ed., 3rd ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Hume, D. (2008). *Dialogues concerning natural religion* (R. H. Popkin, Ed.). Hackett Publishing Company. (Original work published 1779)
- Lipton, P. (2004). *Inference to the best explanation* (2nd ed.). London: Routledge.
- Oppy, G. (2006). *Arguing about Gods*. Cambridge University Press.
- Sober, E. (2008). *Evidence and evolution: The logic behind the science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sober, E. (2019). *The design argument*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sober, E. (2022). *Philosophy of biology* (3rd ed.). New York: Oxford University Press.

Swinburne, R. (2004). *The existence of God*. Oxford: Oxford University Press.

References [In Persian]

- Barbour, Ian G. (2014). *Religion and Science*. Trans. Pirouz Fatourechi. Tehran: Institute for Research in Culture and Islamic Thought. [In Persian]
- Cartwright, Nancy. (2023). "God's Order, Human Order, and Nature's Order." Trans. Seyyed Mehdi Mohammadi. In Reyhaneh Bi-Azaran (ed.), *Eternal Questions*. Tehran: Parsik. [In Persian]
- Davies, Brian. (2008). *An Introduction to the Philosophy of Religion*. Trans. Maliheh Saberi Najafabadi. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Hojjati, Ghazaleh. (2018). "The Argument from Design, Evolution, and Fine-Tuning: A Comparative Study of Swinburne and Motahhari." In *Analytic Philosophy*, no. 31, Spring and Summer 2017. [In Persian]
- Hick, John. (1998). *Philosophy of Religion*. Trans. Behzad Saleki. Tehran: Al-Mahdi. [In Persian]
- Swinburne, Richard. (2003). *Is There a God?* Trans. Mohammad Javidan. Qom: Mofid University. [In Persian]

استناد به این مقاله: حجتی، غزاله. (۱۴۰۴). بازنگری در برهان نظم: دفاعی ربایشی از برهان نظم در مقابل چالش هیوم، فصلنامه علمی حکمت و فلسفه، ۲۱(۸۴)، ۶۳-۹۰. doi: 10.22054/wph.2026.87351.2322

Hekmat va Falsafeh (Wisdom and Philosophy) is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.